

РЕЛИГИЈА И НАУКА: ЗБИРКА СУВИШНИХ УВРЕДА

Ђуро Шушњић*

Филозофски факултет, Београд

*„Огромно освешћивање
после ужасног земљотреса,
помоћу нових питања”*

Ф. Ниче

Резиме: У раду је разматрана могућност и потреба дијалога науке и религије, омогућена постојањем рационалне димензије у оба система идеја, веровања и праксе. Наука и религија јесу два различита а никако два непријатељска пута: два подједнако вредна напора људског духа! Између науке и религије било би мање интелектуалних спорова и друштвених сукоба да су једна и друга, пре свега, изнеле своја начела, а затим, у равноправном дијалогу, уочиле и оцениле могућност и границе својих начела и врсту питања и одговора које она омогућавају. Религија може бити занимљива за науку утолико што отвара нова и непозната поља људског искуства, што стално упућује на границе науке и њене методе. У том смислу се може рећи да је граница између науке и религије повесно променљива, што не значи да она може нестати. Религија није облик недовољно развијене науке, већ је то независан начин мишљења, веровања и делања, којима верник решава неке своје проблеме, оне које не може да реши на друге начине, укључујући и помоћ науке и њене методе.

Кључне речи: религија, наука, методолошка питања, два различита/подједнако вредна пута.

RELIGION AND SCIENCE: COLECTION OF SUPERFLUOUS OUTRAGES

Abstract: A possibility and necessity of the dialogue between science and religion is considered, enabled by the existance of rational dimensions in the both systems of ideas, beliefs and practices. Science and religion are two distinct but not two hostile paths: two ever valuable efforts of human spirit! Science and religion would have less intellectual disputes and social conflicts if only both of them would explicite their principles, and then in even dialogue, espy and evaluate possibilities and frontiers of their principles and sorts of enabled questions and answers. Religion might be interesting for science as it opens new and unknown fields of human experience, and continually points to frontiers of science and its methods. In this context it might be said that frontier between science and religion is historically changeable, which does not mean that it can escape. Religion is not a sort of less developed science, but an independent way of thinking, beliefs and actions, offering to believer a solution of some problems otherwise unbearable, even by assistance of science and its methods.

Keywords: religion, science, methodological questions and frontiers, two distinct/equally valuable paths.

Наука је необична појава у људском искуству: рационална је, али почива на вери; није догматична, али има претпоставке; цени ауторитете, али није

* Рад преузет из књиге: Ђ. Шушњић, *Религија II* (Чигоја, Београд, 1998), стр 259-271.

ауторитарна; јесте организација, али сваки њен члан је слободан; јесте установа, али сумња у све; није идеологија, али брани своје интересе; није политика, а доноси судбоносне одлуке; није право, а има строге норме; није етика, а захтева морално владање; није религија, а верује у своју методу; није филозофија, а не може без ње и са њом се стално спори; није уметност, а открива склад света; није мит, а ипак то постаје; није магија, а ствара чуда; открива законе, али их не прописује; испитује појединачну појаву, али јој сазнање појединачног није циљ; упознаје делове стварности, али јој целина увек измиче; проучава човека, али га не разуме; открива истине о њему, али се оне често покажу као заблуде. С. Фројд каже: последња заблуда у науци назива се истином!

У *Ессе хото (Ево човека)* филозоф воље за моћ се пита: „Зашто сам тако паметан? Зато што не постављам себи питања која то нису”. Важност питања за науку је непроцењива, јер онај ко постави право питање, може да се нада и исправном одговору. Сада следе неке мисли пуне

ПИТАЊА ЗА ЧУЋЕЊЕ

1. Ако је религија израз незнања, како то да напредак у научном сазнању не потисне религију као незнање? Ако су религијски искази научно неистинити, зашто огромна већина људи у њих ипак верује?
2. Ако су религијски искази научно неистинити, да ли су они онда и бесмислени?
3. Ако је религија стварно илузија, да ли је могућа стварност *којој* илузије нису потребне?
4. Ако је вера противна разуму, како то да већина умних глава из науке није налазила опреке између разума и вере?

Ево сада одговора на ова питања, истим редом којим су питања следила једно друго. Одговори ће да укажу на моћ и немоћ науке у критици религије и да пруже основу на којој се може градити сношљивији однос једне према другој. Истина није само на једној страни, и, како добро рече А. Вајтхед, нити је религија увек грешила, нити је наука увек била у праву.

ОДГОВОРИ

1. Ако би критика религије са становишта науке била пресудан чинилац у одумирању религије, онда би, по тој логици, требало очекивати да упоредо са невиђеним развитком научних сазнања престаје потреба за религијским односом према свету. А то, како показују подаци и свакодневно искуство, просто није истина. Јер у друштвима где је наука највише развијена, наилазимо и на највећи број верника.

Неоснован закључак о одумирању религије под утицајем развоја науке једино се могао наслутити из искуствених података о све мањем броју верника који *јавно* врше верске обреде. Али из података да, рецимо, од 98% верника у САД свега 43% врше обред једном недељно, у Шведској од 60% свега 9%, а у Финској од 83% верника само 5% одлази у цркву, било би погрешно закључити да религија одумире [1]. Може се само рећи да слаби *црквени* облик вере, али да тиме није погођена вера

верника. Ако број верника који врше верске обреде опада, то још не значи да су они престали да верују. Вршење верских обреда није довољан доказ вере, јер неко може да редовно обавља верски обред, а да не верује, а неко може да верује а да никад не врши верски обред. Ово је знао већ св. Августин када је говорио: „Бог има многе које црква нема и црква има многе које бог нема” [2].

Критичари религије знали су да мисле о религији само у два правца: или да она јача или да одумире, али да *мења облик*, то углавном нису претпоставили. Сваки отклон од црквене религије био је протумачен као одумирање религије, иако је сам Маркс упозорио да повлачење религије из јавног живота не значи њено нестајање, него само премештање у приватни живот. Не може се верски однос свести на припадање цркви. Појава особне вере доказ је да верников избор није окончан припадањем цркви. Верник може да напусти цркву остајући веран своме богу. Иста вера може да се живи на различите начине. Од сада ћемо морати да се навикавамо да верска осећања, идеје и вредности не тражимо само у досадашњим облицима вере, већ и поред њих, изван њих, па и против њих. Усамљени верник све је чешћи: сваки је себи црква, сваки је себи папа! Сваки за себе шапуће жеље свом невидљивом богу.

Тзв. историјски сукоб између науке и религије јесте криво разумевање обеју. Извори религије нису само у незнању, па само научно знање не може да је угрози. Зато и они који много знају, могу да верују. У нашој духовној традицији научно знање је сувише увеличано, али његова вредност није тако велика како се обично мисли. Наше знање не укида нашу тајну: знање о животу не исцрпљује живот. Остаје неки вишак живота који не може стати у научне појмове. Знање је наша опасна навика: ми не можемо поднети оно што не знамо! Ми смо образовани, али не и васпитани; ми смо озбиљни, али не и радосни; ми смо учени, али не и мудри; ми знамо много, али немамо чула за тајну.

Човек није само разумно него и неразумно биће: зато он сваку идеју и веровање вреднује бар на два начина, гносеолошки и психолошки. Појединци и групе вреднују идеје (и веровања) не само с обзиром на то да ли су оне научно истините или не, већ и с обзиром на то да ли те идеје (и веровања) одговарају њиховим потребама, интересима и жељама. Психолози то изражавају на следећи начин: 1) „Оно што тај човек каже изгледа истинито, али налазим да је то непријатно и зато нећу више да га слушам”; 2) „Оно што тај човек говори, сигурно није истинито, али налазим да је пријатно и зато ћу да га слушам”.

Истинитост идеје (или веровања) није довољан услов да би се идеја (веровање) прихватила, као што неистинитост идеје (веровања) није никаква препрека да је људи прихвате, следе и живе. Ко идеје (веровања) искључиво вреднује са становишта научне истине, тај себи ускраћује могућност да их разуме у функцији других, бројних људских потреба. Ако идеје (и веровања) не би задовољавале и друге личне и друштвене потребе и жеље, осим потребе за сазнањем истине, онда би у историји значајну улогу имале само истините идеје (и веровања). Историјско искуство говори да су неистините идеје (и веровања) одиграле бар исто толико значајну улогу као и истините, ако не и већу. Чињеница да се једна идеја (или веровање) шири, прихвата и остварује у масовним размерама, ништа не говори о томе да је она истинита или неистинита (она је само привлачна), па се њено остваривање не може узети као доказ њене истинитости. Ваља разликовати истину вере од вере у истину. У првом случају битно је доказати, у

другом убедити. Јака вера не мора бити истинита вера. Једно веровање не мора да буде рационално и истинито, али може да буде функционално и смислено: када једно племе верује да брбљива жена неће имати порода, онда се жене устежу да пуно говоре, па их је лакше поднети! Ово веровање сигурно није истинито, али има смисла, функционално је.

2. Ако би религијске идеје (и веровања) биле само ствар погрешног мишљења, како то да су људи свих времена и на свим местима на сличан начин грешили, иако су живели у веома различитим природним и друштвеним околностима? Било би превише и за једну заблуду да траје толико дуго као и сам човек: ако би заблуда трајала тако дуго, онда би и сам човек био нека обмана. Није ли религија ипак нешто више од пуке погрешке у мишљењу? Ако није истинита, са научног становишта, има ли она неког другог смисла?

Узмимо прво пар примера који упућују на битну разлику између истине и смисла. Бајка не мора бити истинита, али бајка има смисла, јер да га нема, не би је причали нашој деци и једни другима. Фашистичка идеологија сигурно није научно истинита, али она има неког смисла, јер да га нема, људи је не би масовно следили. Лаж сигурно није истина, али лаж има смисла, јер да га нема, људи не би толико лагали. Оснивачи великих религија и идеологија нису били посве сигурни да ли њихове идеје и веровања одговарају стварности, то јест да ли су оне научно истините или нису, али су били сигурни да њихове идеје и веровања имају смисла. Стварност не мора да има смисла, али прича о њој мора, макар не била истинита.

Неистинито се не сме бркати са бесмисленим и истинито са смисленим. Услови које мора да задовољи један исказ да бисмо га сматрали научно истинитим разликују се од услова које мора да задовољи један исказ да бисмо га сматрали смисленим. Разлика између научних и теолошких исказа не може се свести на разлику између смисла и бесмисла, зато што теолошки искази јесу смислени премда не морају бити научно истинити или се уопште не могу научно проверити. Искусвена наука не може да говори о надискусвеним појавама, ако не жели да напусти своју методу: на пример, идеја о загробном животу не може да се провери научном методом. Закључак је јасан: један истинит исказ мора имати смисла, један смислен исказ не мора бити истинит. Порицати истинитост теолошких исказа не значи порицати смисленост религије.

Искази о богу, ђаволу, анђелима, духовима итд. нису чињенички искази, већ вредносни искази, и зато на њих не треба примењивати мерила за оцењивање исказа о чињеницама. Чињенички искази могу бити истинити или неистинити, а вредносни смислени или бесмислени. То су два реда исказа који се не смеју бркати. Свете књиге нису науке о човеку, већ упуте о његовом спасењу. А никакве упуте не следе ни из које искусствене науке. Из научне анализе слободног пада тела ништа не може да закључи се о моралном паду човека. Када Христ учини да слепац прогледа, то није чињенички исказ већ вредносни, то јест једна метафора која може да значи: ако усвојиш моју веру, прогледаћеш! Неки симболички системи пружају знање, други нуде спасење. Радосне вести о спасењу не морају бити истините, као што ни истините вести не морају бити радосне. Изван спознајних система, човеку није стало до истине колико до спаса од истине. Понекад није битно да ли су одговори на људске патње тачни, битно је да су утешни. Душа не може да се испуни одговорима науке на нека питања.

3. Неки људи су сигурни да је оно што запажају својим чулима и закључују својим разумом једина стварност. За људе који дубље мисле, то би била увреда. Јер они су свесни да нас чула често варају, а добро се сећају и погрешних закључака које дугујемо разуму. Како онда неко може рећи да је нешто у религији неистина, кад није сигуран ни у оно што у систему свога мишљења назива истином? То да није видео или чуо бога, пре би требало да припише немоћи својих чула, него да посумња у његово постојање: површан створ, као било која страна новина!

Можда је оно што научни говор именује као илузију само један слој тајне живота, тајне која је стварна као и сам живот, али остаје недохватљива и несхватљива за научни језик. Има толико стварности којих нисмо свесни или које не можемо описати и изразити научним појмовима, а које делују у нама и изван нас. „Нека је благословено то мало џунгле у нама” - вели Е. М. Ремарк. Људско биће може да осети и доживи оно што не може да разуме и објасни: и сан је стварност, и шала је збиља [3]! Зато људи верују а апсолутну и мистичну стварност, иако она није чулима дохватљива и разумом схватљива.

Наука говори о религији својим језиком, то јест рационалним појмовима. У мери у којој садржај религије није рационалан, у тој је мери наука не разуме. А све што она не разуме својим појмовима, који описују неке чињенице – она прогласи илузијом. Отац психоанализе, који је дубоко веровао у моћ научног разума, морао је да призна самоме себи да илузија није исто што и заблуда, да не мора бити нужно лажна и неостварива, или у сукобу са стварношћу. Можда је највећа илузија уверење да се може живети без илузија. „У свету без илузија човек је странац” - упозорио је Албер Каму. „Понекад се илузије оплакују с истом тугом с каквом се оплакују и покојници” - истакао је Мопасан. С друге стране, ако једна верска традиција сматра да су мистично искуство, интуиција и исихазам надмоћни разуму, логици и науци, онда никакав више разговор између ње и науке није могућ од самог почетка: ако је начин живота мистичан, онда он није логичан!

4. Већ су стари грчки филозофи правили разлику између онога што се може знати и онога што остаје ствар *вере и слутње*. Ако смо било шта са сигурношћу искусили у стварима разума и вере, онда је то искуство границе до које нас доводи разум, и искуство *прекорачивања* границе разума, куда нас одводи вера. Другим речима, има питања на која се може дати разуман одговор, а има питања на која се не може дати разуман одговор. Ако верске истине (то јест одговори на питања) нису разумне, не значи да су оне против разума. Ако искуство верника не може увек разумом да се схвати, то још не значи да га треба одбацити, јер има толико вредних искустава у животу која нису разумна, али чине со нашега живота и састојак без кога би живот био празна љуска (на пример, искуство љубави, наде, вере итд.). Ј. Гордер додаје: „Јер кад човек схвати да има нешто што не схвата, онда је, у ствари, на најбољем путу да схвати разноврсне ствари”.

Поред *система знања постоје системи веровања*. Верујемо кад више не знамо. Кад би све могли *знати*, не би имали у шта веровати. Вера говори о ономе о чему разум не говори, или не може да говори. Није тачно да вера престаје где разум почиње, тачно је да вера почиње где разум престаје. О ономе што је апсолутно и мистично не може се имати позитивно знање него само веровање: баш зато постоје различита веровања! Неке проблеме човек решава разумом (техничке), а неке вером

(смисао живота). Он је логичан и теологичан у исто време. Где разум посустане, вера охрабри. Вера и разум су две моћи једне те исте душе. Вера није против разума, већ изван разума. Ванразумско није исто што и непознато, јер за оно разуму непознато знамо преко других душевних и духовних моћи. Оно што не можемо разумом сазнати, нећемо прогласити непостојећим, безвредним, пуком илузијом. Најразумнији народи у нашој повести веровали су у најчудесније ствари, што само доказује да разум не може бити и није природни противник вере. Вера је први додир са драгим светом: оним бољим делом нас самих, кога нисмо свесни! Несвесно скрива: оно зна много тога што свесно не можемо знати. Када неко уместо *знам* каже *верујем*, онда то значи да он напушта законе мишљења обичне, формалне логике, и да следи правила друкчије логике, где супротности могу без тешкоћа да се измире у вишем јединству.

Човеков однос према свету није само разуман, него и неразуман: осећајни, вољни, вредносни, искуствени, итд. То значи да човек стиче не само когнитивно, већ и емоционално и вредносно искуство, па и мистично. Она искуства, или они слојеви његова искуства, који се не могу описати, објаснити и разумети разумским путем, јесу за њега области неисцрпних тајни. Има искустава која не можемо изрећи речима и појмовима, а ипак су то искуства о нечему и са нечим, јер да се не односе на нешто - не би их било. То су тзв. мистична искуства. Мистично овде значи само то да нешто не може рационално да се изрази, објасни и разуме. Не може се тврдити да је искуство мистика нешто празно, јер свако искуство мора да буде искуство о нечему. И кад се о нечему ћути, то нешто није ништа, само нема речи да се нешто каже, па испада да ћутимо ни о чему. И ћутање упућује на нешто о чему се ћути.

Мистик ћути, не зато што нема шта да каже, него зато што не може ништа да каже: мудро ћутање које надилази свако разумевање! Шта је ћутање него говор који ми не чујемо ухом, али осећамо духом. Мистик зна да бог јесте (у њему), али не зна шта јесте. Он може да говори о свом *односу* према њему, а не шта бог по себи јесте, јер се то и не може сазнати. То је нешто што није изрециво, али јесте присутно, и захтева да се призна. Хегел није био у праву када је тврдио да људи играју мит и религију зато што не знају да их испричају рационалним појмовима. Они то не могу. Обред је тајна која се игра. У истину спада оно што је речено и оно што није речено, то јест оно неизрециво, о чему се мора сведочити ћутањем. Човек говори и кад ћути: израз је шири од језичког израза. О. Паз вели: мало речи довољно је за оног ко добро разуме!

Религијским *симболима* наслућује се једна стварност која је по својој нарави посве различита од нама познатих стварности. Помоћу религијских симбола човек покушава да се приближи тој стварности, да је осети кроз обред, сан, интуицију, машту... Према томе, религијски симбол у суштини не објашњава већ наговештава сасвим друкчију стварност од оне која може да се појмовно изрази. Религијски језик није језик за описивање спољашњих чињеница, већ језик за изражавање значења која тајновита стварност има за човека. Догађаји о којима се говори у светим списима нису битни сами по себи, али значења тих догађаја (стварних, могућих или измишљених) за вернике и њихов живот од највећег су значаја. Догађаји су се могли десити у било које време и на било ком месту, па и у машти, што је посве неважно, јер ту нису битне историјске чињенице него надисторијска значења.

ВЕРА ЗАСНОВАНА НА СУМЊИ

Чиме су то били очарани или разочарани велики умови да су се приклонили вери након свих пустоловина кроз које их је провео разум? Као *духови* који у све сумњају, они не могу а да не посумњају и у верску догму, а као *људи* са личним и друштвеним жељама и потребама они имају порив за несумњивим истинама и бесконачним трајањем. Тако они живе један живот препун сумњи и тражења [4], да би се при крају живота често приклонили некој вери која обећава више од (релативне, научне) истине. „Амен” на свим језицима углавном значи „тако је”, „извесно”, „сигурно”.

Тек када је наука о човеку јавно признала своје ограничености у разумевању човека, могла је она да ступи у дијалог са другим покушајима разумевања човека и његове судбине у свету. Они који чине *разум* једног друштва окрећу се *вери* кад се увере да разум омогућава веома ограничене увиде у *бит* живота и смрти: вера се рађа и из сазнања о границама разумске спознаје. Религија говори о ономе о чему наука не говори и не може да говори. Образовање не искључује веровање. Ако је некада вера била вера сиромашних духом, има знакова да она постаје вера богатих духом. То да нам они који верују чине мањину више је знак духовног сиромаштва него знак отварања за нове и боље духовне могућности живота. Будућност религије ваља везати за будућу судбину *духовног* у друштву, јер је религија само део те целине која је данас угрожена са свих страна.

Све што кажемо о односу научника и вере више је опрезно размишљање него проверено и доказано знање. Одговори на оваква питања, као што је већ речено, само смањују степен објективне неодређености и субјективне несигурности, али их не отклањају. Чињеница да је огромна већина научника у прошлости и око половине њих у садашњости религиозна, упућује на то да су они, поред моћних метода социјализације у световном духу, дубоко искусили ограниченост науке и приклонили се вери као смисленом оквиру оријентације. Својим животом и радом они су доказ да је религија могућа и у рационалном друштву, у чијем темељу лежи идеја рационалности. Ово је у складу са мишљењем чувеног физичара Хајзенберга да „људска друштва могу живети и поред оштре разлике између знања и вере”. А Ф. Капра у *Тао физике* додаје: „Науци није потребан мистицизам и мистицизму није потребна наука; али човеку је потребно једно и друго”. Ако човек из науке открива ред у свету или *логос*, онда је наука логичан начин обожавања, појмовно исповедање на једном другом олтару.

Без обзира на то што око 60% врских научника - међу њима су и такви као Ајнштајн, Бор, Хајзенберг, Планк - верује у бога, ипак се са довољно разлога може рећи да су научници, у односу на целокупно становништво, мање склони вери и вршењу верских обреда. Питање је у овоме: релативна равнодушност научника према традиционалној или црквеној вери још ништа поуздано не говори о њиховој вери.

Један истраживач је нашао да међу научницима природних наука има већи број верника него међу онима који се баве друштвеним наукама, а међу овим последњим психолози су најмање склони да верују у бога. Он то објашњава тако што каже да су ови људи изабрали да се баве проучавањем људског понашања, а свуда наилазе на разлике и релативизам веровања, што, их онда нагони да тако гледају и на властиту веру.

Иако научници, као и остали верници, верују у истог бога, врше исте обреде итд., ваља знати да су они дошли до своје вере кроз сумње, интелектуалне борбе и размишљања која воде рачуна о разлозима сваке врсте. Тек кад се има у виду ова сложеност, богатство и организација њихових разлога, може се запазити да њихово религијско понашање, иако се битно не разликује по *спољашњим* знацима од понашања других верских група, има сасвим другу *унутрашњу* структуру, мотивацију и логику развоја.

У својој *искусственој* спознаји, човек се бави овостраним и коначним, тј. просторно - временским појавама; у својој *надискусственој* спознаји, човек је заокупљен оностраним и бесконачним, тј. појавама изнад простора и времена. Ова друга спознаја омогућава ону прву, јер без свести о надискусственом не бисмо имали свест о искусственом. Људски дух као да има два ока: око вере и око разума, и тиме је задовољан! „Човек је биће које схвата оно што не може видети и верује оно што не може схватити”. Религија почиње тамо где наука оставља човека на цедилу: немоћ науке отвара непрегледну област вере. Нема разлога да некеме замеримо што верује где не може знати. Вера прелеће где разум не долеће. Разум доводи у сумњу веру кроз неуспех да је разуме. Вера је најсмелија хипотеза која се не може проверити другачије него веровањем. То је истина која се схвата и дохвата без учења и мучења: вечни доказ саме себе! Јер, „те су ствари скривене ученима, а јасне малој деци”. Тако се човек из науке, који истражује веру, сусреће са слојевитошћу саме стварности, стичући свест не само о границама научне спознаје него и о бесконачности света. Аналитичка метода раскида са другим приступима ствамости, али и себе затвара за њено потпуније разумевање. За научну методу постојање тајне само је доказ о незнању.

Има увида у структуру стварности који се не могу проверити методама позитивне науке, али ваљда нешто значи то да ти увиди не противрече науци. Ако не противрече науци, нема разлога да их она одбацује, иако има разлога да их узме озбиљно, јер упозоравају на њене границе у спознаји стварности. Ако једно искуство не може да се оспори научном методом, нема разлога да се у њега не верује. Чим се пође од једног чисто рационалног система, онда свако искуство, које се не уклапа у тај систем, нужно пада испод „духа времена”: то је онда пад у „предповест”, „митологију” и сл. У мери у којој се религија појављује у чулним облицима, у мери у којој је она друштвена чињеница, у мери у којој је доступна посматрању итд., могуће је о њој говорити у научним појмовима; али у мери у којој она садржи надчулне слојеве, у мери у којој је она унутрашње (мистично) искуство, у мери у којој није доступна посматрању итд., о њој не може да се говори у научним појмовима, већ је потребан један други језик, намењен откривању онога што појмовном језику остаје скривено.

ЗАКЉУЧАК

Дијалог између науке и религије омогућен је постојањем *рационалне* димензије у оба система идеја, веровања и праксе. Критика религије са становишта науке захвата само, рационални (интелектуални, когнитивни) слој религије, то јест догматску или рационалну теологију, док други слојеви остају изван домашаја те

критике. У мери у којој се религија ослања на нерационалне слојеве у верниковом искуству, у тој истој мери рационална критика религије не може бити успешна [5].

Наука и религија јесу два различита пута, којима човек корача према истини о себи и свету у коме живи. Два различита, а никако два непријатељска пута: два подједнако вредна напора људског духа! Ова умна и човечна претпоставка о равноправности у дијалогу искључује сва она гледишта која подразумевају да религиозне идеје, веровања и обреди представљају нижи степен у развоју човековог односа према свету и према себи самом, и да ће тај степен у развоју бити превладан када човек овлада научним методама разумевања и владања светом и собом. Религија је својство људског духа, а не нижи степен у његовом развоју.

Између науке и религије било би мање интелектуалних спорова и друштвених сукоба да су једна и друга, пре свега, изнеле своја начела, а затим, у равноправном дијалогу, уочиле и оцениле могућности и границе својих начела и врсту питања и одговора које она омогућавају. Онда би обе стране увиделе да спорови и сукоби настају када се једна или друга усуди да изађе изван оквира зацртаних њиховим начелима, унутар којих искључиво вреде њихови појмови и симболи. Тако би, уместо непријатељског обрачуна науке са религијом, имали разговор о питањима мерила или критеријума разграничења између научних и религијских исказа.

Сваки покушај да се мерилима једног система идеја, веровања и праксе вреднује други систем може да доведе до збрке, неразумевања и сукоба. Сваки покушај да се мерила једног система наметну као важећа за други систем или ситеме идеја, веровања и праксе, води у ауторитарно схватање истине. Ваља поћи од тога да су сви облици изражавања човекових искустава подједнако вредни и да мерилима једног облика не би требало оцењивати све друге, ако хоће да се објасни и разуме њихова права природа. Ако религија није у стању да јасно истакне критеријуме за доказивање и проверавање својих идеја и веровања, то још не даје право науци да ове идеје и веровања мери властитим мерилима.

Била би то неопростива грешка ако бисмо сваку идеју, веровање или став, који се покажу као научно неистинити, прогласили неистинитим, илузорним или уопште бескорисним, јер има идеја и веровања која не задовољавају мерила научне истине, али су смислена и вредна на други начин. Људи не изражавају своја искуства само научним појмовима, што значи да сва људска сазнања нису појмовног типа. Помоћу религијских идеја, веровања и праксе човек доказује да на питања, на која не може пружити научни одговор, може да понуди одговор друге врсте.

Религија може бити занимљива за науку утолико што отвара нова и непозната поља људског искуства, открива појаве које значе изазов за научна истраживања и поставља питања на која наука често не може да одговори.

Религија доводи научника пред теоријске проблеме на које он није спреман и због којих мора потражити помоћ са друге стране (филозофије и других наука). Религија је привлачна за науку бар утолико уколико стално упућује на границе науке и њене методе. Једна живи од *недостатка* друге [6]. У том смислу може се рећи да је граница између науке и религије повесно промењива, што не значи да она може нестати. То чини гипком и делатном не само научну него и религијску мисао. Критика религије са становишта науке одвија се тако као да је у науци све у

реду, а у религији није: и у науци има доста неодређених појмова, непроверених теорија, брзоплетих уопштавања, погрешних предвиђања, заблуда, илузија итд.

Разлика између научних и религијских исказа не може се наћи на подручју логике, јер теолошки искази могу да буду изванредно логични, баш као и научни [7]. Нелогичност се може узети као први знак да није реч о научним исказима. Е. Фром је упозорио да и параноично мишљење може да буде логично - логика не искључује лудило. Логика обезбеђује правилно мишљење и закључивање, методологија осигурава истинито мишљење и закључивање. Ако неистинити искази могу бити исто тако логични као и истинити искази, онда се разлика између њих не може наћи на подручју логике. Другим речима, истинито мишљење мора бити правилно, правилно мишљење не мора бити неистинито. Све може бити логично и правилно, ништа не мора бити истинито.

Разлика између научних и религијских исказа не може се свести на разлику између смисла и бесмисла, јер су теолошки искази изванредно смислени, баш као и научни.

Разлика између научних и религијских исказа не може се утврдити ни с обзиром на истинитост, јер су обе врсте исказа истинити унутар својих области и мерила истине који у њој важе: само кад се теолошки искази односе на искуствене чињенице, наука може да их провери, оповргне и одбаци или прихвати, док у сваком другом случају наука не може било шта рећи о вредности тих исказа, ни да су истинити, ни да нису.

Разлика између научних и религијских исказа може се једино наћи у области људских потреба: научни искази задовољавају потребу за рационалним сазнањем, теолошки искази задовољавају вансазнајне потребе (за крајњим смислом живота и смрти, утехом [8], спасењем [9] итд.). У неким условима човеково понашање је руковођено идејама за које зна да су научно проверене, у неким условима његово понашање је вођено потребама за које он осећа да морају бити задовољене. Свако веровање, које не задовољава неке људске потребе и жеље, осуђено је на изумирање. Религија није изумрла. Она задовољава неке потребе и жеље. Религија није наука у повоју, која ће да оде у музеј када наука одрасте, већ је то независан начин мишљења, веровања и делања, којим верник решава неке своје проблеме, оне које не може да реши на друге начине, укључујући и помоћ науке и њене методе. Религија није облик недовољно развијене науке. Кад би наука одводила у неверу, онда би научници били одреда неверници, а то просто није истина.

Ако се каже да је религија заблуда, још се није рекло да је она лаж; ако се каже да она није истина, још се није рекло да она нема смисла; ако се каже да је она илузија, још се ништа не говори о њеној вредности за живот; ако се вели да је стара, не вели се да је застарела.

Ако је ово излагање почело питањима у која сам положио своје наде и своје сумње, онда је разумљиво што одговоре нисам тражио искључиво у једном смеру и уочљиво заокружене. Филозоф воље за моћ истиче: „Сувише сам знатижељан, сувише питалица, сувише необуздан, да би ми се допао неки одговор груб као песница”.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Истраживања показују и доказују да у Европи од близу 60% верника само нешто више од 25% одлазе у цркву једном недељно. *Припадати* једној вери још не значи и *учествовати* у верским радњама. (О овоме шире: Ш. Бахтијаревић, *Религијско припадање*, Народно свеучилиште града Загреб, Загреб, 1975).
- [2] Боље са богом без цркве, него са црквом без бога. „Од како су скупа, хришћанство и свет се никада нису разумели” (Карл Левит, „Атеизам као филозофски проблем” у *Искушења атеизма*, Градина - Јунир, Ниш, 1997, стр. 106). Тако, на пример, у Данској од 80% верујућих свега 13% одлази у цркву једном недељно, у Енглеској од 60% свега 3%, у Португалу од 80% једва 30% итд.
- [3] Једном приликом су неки руски астронаут и неки руски неурохирург расправљали о религији. Неурохирург је био хришћанин, а астронаут није. „Ја сам много пута био у свемиру, правио се важан астронаут, али никада нисам срео ни Бога ни анђеле”; „А ја сам оперисао многе паметне мозгове”, одговори неурохирург, - „али никада нисам видео ни једну мисао” (Ј. Гордер, *Софијин свет*, Роман о историји филозофије, Центар за геопоетику, Београд, 1996, стр. 227).
- [4] Понекад је човек присиљен да мисли против разума и да смишља неочекиване излазе. О томе говори Достојејевски у *Младићу*. Једном генералу у мировини умрле су две кћери, једна за другом, од шарлаха. Он је био толико потресен да је непрестано жалио, толико жалио да га је било тешко гледати - и свршио тиме што је и сам умро, већ после пола године. „А, међутим, какве му све дивне разлоге нису износили: како је живот пролазан, да су сви људи смртни, износили му статистичке податке колико деце умире од шарлаха...” Сличну причу написао је Л. Н. Толстој о Ивану Иличу. За њега је силогизам: сви су људи смртни, Сократ је човек, Сократ је смртан, био веома лочитан и разумијив, све док се он сам није нашао на самртној постељи. – Наука је човеку открила свет неосетљив на људско срце. Наука није вреднија од религије, јер у разуму нема више мудрости но у срцу: свака наука остаје равнодушна на наше сузе! Наука о човеку је једно, а живот човека друго: зато неко може да све зна из науке, а скоро ништа из живота! „Не млати ријечи, стара слуго, јер су празна слама!... Не говори ми споља, него ми говори из дуге, друго ништа не могу да поднесем” (Т. Ман, *Легенда о Јосипу*, I, Отокар Кершовани, Ријека, 1960, стр. 712). „Не може се презирати наука а да се не презре разум; не презире се разум а да се не презре човек; не презире се човек а да се не вређа бог” (А. Франс, *Савремена историја*, I, Просвета, Београд, 1948, стр. 51).
- [5] „Због тога сам осјећао колико има много дијелова свемира које моје немоћно запажање не би било уопће опазило да ми их он није приближио, те сам живо желио да имам његово мишљење, његову метафору о свакој ствари” (М. Проуст, *У трагању за изгубљеним временом*, I, Зора, Загреб, 1965, стр. 142). „Геометрија не замењује митове” (О. Паз, *Лавиринт самоће*, Центар за геопоетику, Београд 1995, стр. 107). „Јер сазнање неће овладати митом тако што ће га просто изгнати изван својих граница” (Е. Касирер, *Филозофија симболичких облика*, II, Књижевна заједница - Дневник, Нови Сад, 1995, стр. 10). „Само анализом његове духовне структуре може се одредити, с једне стране, својствени му смисао и, с друге стране његова граница” (оп. цит. стр. 11).
- [6] „где логика на крају мора да се обеси о пертле за ципеле” (Х. Кортасар, *Школице*, Бата - Орбис, Београд 1993, стр. 546).
- [7] Против смрти могу да се борим само утехом или обманом која се не може да провери: нужно је да сваки човек има мало наде и утехе! „Само она превара. има изгледа да успе и да животно међу људима делује која назив преваре никако не заслужује, него је само начин да се једна истина, жива али која још није ступила у

област стварнога, снабде оним материјалним обележјима која су јој потребна да би је свет препознао и уважио” (Т. Ман, *Исповести варалице Феликса Крула*, Рад, Београд 1964, стр. 31). „Трајна илузија има. сва својства истине, и да човек није никада преварен, ако није изагао из заблуде” (А. Франс, *Савремена историја*, II, Просвета, Београд 1948, стр. 96). „На посљетку, шта мари је ли истина или није када успијева да. ме увјери?” (М. Проуст, *У потрази за изгубљеним временом*, XII, стр. 127). „У сваком случају, истинита или лажна, та је ријеч извела свој учинак” (оп. цит. стр. 235). „Све књиге на свету требале би да буду књиге утехе, толико има несрећних на земији” (Ј. Дучић, *Благо цара Радована*, Свјетлост, Сарајево, 1969, стр. 19).

- [8] Вера у спасење има смисла само ако се живот схвати као патња и бол. Цела та прича о спасењу, коју није потребно разумети, већ у њу слепо веровати, добро ће доћи када нам наиђе крај, кад све препустимо богу, јер ми више ништа не можемо да учинимо за себе. Надам се чак и онда кад нема било какве наде, јер ми је остала могућност да мислим о нади.